

CSIZMADIA ERVIN

A MAGYAR POLITIKAI FEJLŐDÉS ÍRÓI SZEKFŰ GYULA, BABITS MIHÁLY ÉS JOÓ TIBOR

Bevezetés

A modern magyar történelem és politikatörténet különböző periódusairól rengeteg forrás áll rendelkezésünkre. Felsorolhatatlanul sok szaktörténeti és jóval kevesebb történeti-politológiai munka mutatja, hogy a hazai történészek – és jóval kisebb mértékben a hazai politikatudósok – komoly mértékben feltárták már a magyar múltat. Ugyanakkor van egy terület, amelyre eddig sem a szaktörténeti, sem pedig a politológiai érdeklődés nem vetett elegendő fényt, s ez a magyar *politikai fejlődés*.

A „politikai fejlődés” fogalma a nemzetközi politikatudományban közismert; ennek egyik kiemelkedő ágáról, az amerikai politikai fejlődésről jómagam is írtam.¹ A szöösszetétel sok mindent kifejez: az 1960–80-as években – a hidegháborús korszakban – például politikai ideológiát; napjainkban elsősorban rendkívül érdekes kutatási irányt és diszciplínát.² Magyarországon viszont sem a rendszerváltás előtt (bár a hetvenes években megjelent néhány ilyen jellegű mű), sem pedig az óta nem hallunk és olvasunk politikai fejlődésről. Mintha Magyarországra nézve ez a fogalom értelmezhetetlen lenne. Sok oka van annak, hogy ez így alakult; másutt számos okot igyekeztem számba venni.³ Most itt azt említem meg, hogy a politikai fejlődés kutatása – szemben a hagyományos történeti kutatásokkal – nem annyira az egyes korszakokra és az azon belüli történésekre kíváncsi, mint inkább arra, hogyan értékelhetjük az *egészet*, vagy legalább néhány, a magyar történelem különféle periódusaiban visszatérő tendenciát. Aki tehát a politikai fejlődésről kíván minél többet megtudni, az olyan szövegekhez nyúl, amelyeknek szerzői átfogó magyarázatokat keresnek a magyar múlt különféle jelenségeire.

Azt hiszem egyébként, hogy azért vagyunk zavarban a politikai fejlődés kategóriájának itthoni alkalmazását illetően, mert a nyugat-európai politikai fejlődési teóriáknak van egy világos iránya, amely a demokrácia, sőt a liberális demokrácia felé tart. Ezzel szemben ilyen nyilvánvaló irány nálunk nem rajzolódik ki, sőt éppen ellenkezőleg: sok a visszafordulás. Míg tehát az amerikai vagy az angol példában a politikai fejlődés lényegében a demokratizálást, a mind komplexebb liberális-demokratikus intézményrendszer és ethosz kifejlődését jelenti, addig nálunk a sok-sok törés miatt elbizonytalanodunk, hogy valójában miképpen is lehetne

¹ CSIZMADIA ERVIN: *Politikai fejlődés és pártfejlődés: egy történeti alapú irodalmi áttekintés*, Politikatudományi Szemle 2015/3., 129–150.

² Az Amerikai Politikai Fejlődés nevű iskolának például önálló folyóiratai is vannak, mint például a Political Thought and Political Development és Studies in American Development. Emellett az iskola képviselői rendszeresen tartanak saját konferenciákat és publikálnak nagyon érdekes könyveket.

³ CSIZMADIA ERVIN: *A tranzitológiának vége, felejtjük el? Az átmenet tervezett intézményeitől a tervezetlen hibridizációig*, Politikatudományi Szemle 2016/2., 135–153.

alkalmazni a politikai fejlődés fogalmát. Remélem, az olvasó a cikk végére érve egyetért velem: elemzett szerzőink adnak nekünk erre egy megoldási javaslatot.

Talán ezen okokkal is magyarázható, hogy a hazai történet- és politológusszakma nem tartja eléggé fontosnak a politikai fejlődés immár igazán terebélyes irodalmának feldolgozását. Mint ahogy azt sem, hogy az elmúlt 150 év kapcsán alkalmazza ezt a fogalmat, és megtalálja azokat a szerzőket, akiknek munkássága a politikai fejlődés kérdése körül forog, még akkor is, ha netán maguk ezt a fogalmat nem is alkalmazzák.

Ha a szaktudományok nem is nagyon viszonyulnak a politikai fejlődés fogalmköréhez, a tágabb értelemben vett magyar politikai irodalomban⁴ sok érdekes művet találunk, amely a maga esszéisztikus modorában átfogó kérdéseket vizsgál. E munkák ha nem is használják a politikai fejlődés fogalmát (még kevésbé mai értelemben véve tudományos kategóriarendszert), voltaképp a politikai fejlődés nagy kérdéseire kérdeznak rá. Ha pedig így tesznek – már csak hiánypótló jellegük okán is méltóak a figyelmünkre.

A hazai irodalom tele van ilyen művekkel, amelyeknek egy részét sokan és sokszor feldolgozták már. Bibó István vagy Jászi Oszkár munkássága ilyen értelemben gazdagon elemzett,⁵ s bár talán lehetne róluk is újat mondani, nem gondolom, hogy itt újra őket kellene elemezni. Ám vannak szerzők, akiknek munkássága meglehetősen szerényen kutatott. Épp ezért három olyan szerzőt válogattam össze, akikről az elmúlt negyedszázadban alig esett szó: Szekfű Gyulára, Babits Mihályra és Joó Tiborra gondolok. Közülük Szekfű ideológiatörténeti munkásságát viszonylag jól ismerjük, de Babits politikai esszéírói és Joó Tibor általában vett munkásságát szinte egyáltalán nem.⁶

Két okból gondolom, hogy érdemes együtt tárgyalnom e három szerzőt. Az egyik az, hogy írásaik nem pusztán önmagukban („szmetörténeti csemegeként”) érdekesek a ma olvasója számára, hanem azért is, mert sok mindenről beszélnek, ami a mai magyar politikai közbeszédben is fontos elem. Ha még pontosabban akarnék fogalmazni, azt mondanám: három olyan szerzővel van dolgunk, akiknek szellemisége – nyilván közvetetten vagy áttételesen – jelen van a mai jobboldal gondolkodásmódjában. Ez a szellemiség a 2000-es évek közepéig talán kevésbé lett volna megfogható, de nekem nagyon úgy tűnik, hogy például Babits „társadalomfelfogása” vagy Joó mondanivalója a magyar politikai fejlődésről (s benne a nemzet szerepéről) erősen formálja a mai politikacsinálók gondolkodását. A másik szempont pedig az, hogy a bemutatott szövegek hangütése erősen eltér a magyar politikai irodalom egy részének „útvesztéses”, „torzulásos” hangvételétől.⁷ Mondhatjuk azt is, hogy – különösen Babits és

⁴ A „politikai irodalom” kifejezést abban az értelemben használom, ahogyan azt Láncki András alapvető munkájában, ahol kifejti, hogy a magyar politikatudományba voltaképp – mint a legjellemzőbb honi műfaj – beletartozik a politikai esszé és a pamflet is: LÁNCKI András: *A politika mint tradíció*, Politikatudományi Szemle 1994/4., 92–108.

⁵ Bibó kapcsán elég utalnom Balog Iván, Dénes Iván Zoltán, Kovács Gábor és mások kutatásaira. Jászi Oszkár esetében mindenképp Litván György említendő.

⁶ Joó Tiborról éppen a Kommentárban írt FILEP Tamás Gusztáv: „*A nemzet mint tiszta idealitás*” – Joó Tiborról, 2006/3., 98–108. Lásd még Joóról TÖRÖCSIK Miklós: *A nemzeteszmé Joó Tibor interpretációjában = Eszterházy Károly Főiskola Tudományos Közleményei – Tanulmányok a filozófia köréből*, Eger, 1993, 127–135; RICHLI Gábor: *Joó Tibor mint történetpolitikai gondolkodó*, Protestáns Szemle 1998/2., 112–129.

⁷ Bár éppen Szekfű maga is írt tanulmányt *Valahol utat vesztettünk* címmel. De itt elemzett írása, illetve a másik két szerző dolgozata szellemiségében eléggé elüt azokétól, amelyeket a nyilvánosságban ismerünk, s amelyek szerint a magyar történelem visszatérő motívuma a hanyatlás és a torzulás.

Joó – a magyar politikai fejlődést kifejezetten „normálisnak” tekinti. Joó ráadásul még normálisabbnak is, mint a nyugat-európai fejlődést. Ami nyilvánvalóan teljesen szembemegy azzal a közismert hazai megközelítéssel, amely szerint a magyar politikai mindig követő, és persze sosem tudja utolérni a nyugati mintát.

Mindezen szempontokat mérlegelve is tudom azonban: korántsem veszélytelen dolog, ha teljesen más korokban készült szövegekből próbálunk következtetni a magunk korára. De én sem csak ennyit teszek. Ezért is kérem az olvasót, amikor értékeli ezt az írást, egyaránt vegye figyelembe mind a két szempontot. Egyrészt azt, hogy ezek a szövegek a mai kortól teljesen függetlenül milyen *fejlődésképet* rajzolnak elénk; másrészt azt, hogy a felrajzolt képből esetleg mi szüremkedhet át mégis a mai jobboldal politikájába és identitásába. Természetesen semmi olyasmit nem állítok, hogy direkt áthallások lennének, csupán megfogalmazom azt a nézetemet: ezek a szerzők és tanulmányaik sok segítséget adtak a mai magyar kormánypolitika irányának és eszmei háttérének jobb értelmezéséhez.

Mindezek mellett írásommal végül azt is ösztönözni szeretném, hogy a történettudomány és a politikatudomány (külön-külön, de akár együtt is) foglalkozzon sokkal többet a politikai fejlődés átfogó folyamatával, s a részletkérdések mind pontosabb feltárásán túl elméletileg is foglaljon állást ebben a nagyon fontos kérdésben.

Most pedig lássuk a három szerző egy-egy művét és azok értelmezését.

Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik (1920/1934)

Nem belemenve abba a kérdésbe, hogy a *Három nemzedék*nek hány kiadása jelent meg a két háború között, s ezek mennyiben tértek el egymástól, azzal kezdem, hogy én az 1935-ös kiadással dolgozom.⁸ Az 1920-ban íródott *Három nemzedék* határozott kiindulópontja szerint a 19. századi magyar liberalizmus „tévelygése” vezetett el a 20. század második évtizedének katasztrófájához, s ebből „csak szerves munkával, a valódi nemzeti hagyományok kiépítése által emelkedhetünk ki” (6). Ebből az idézetből az tűnik fel, hogy egy újabb történelmi fordulópontra vagy rendszerváltás küszöbén a szerző nem talál készen rendelkezésre szerinte pozitív hagyományt, ezért a berendezkedő Horthy-korszak nem építhet a folytonosságra, csakis a megszakíttóságra. A „szerves munka” kívánalma nem más, mint hogy ideológiai, hatalmi eszközökkel, de mindenképpen mesterséges módon kell megteremteni a társadalom működéséhez szolgáló alapot.

Ugyanakkor korántsem pontos, ha azt mondjuk: Szekfű nem lát továbbvihető hagyományt. Nagyon is lát ilyet, nem véletlenül iktat be a három 19. századi liberális nemzedék osztorozását magában foglaló könyvébe egy Széchenyi Istvánról szóló hosszú fejezetet. Széchenyi személye és életműve egyébként is élenként foglalkoztatta a korszak tudományos és politikai elitjét, ám ennek kifejtésére itt nincs mód.⁹ Azt viszont röviden érintem, mi az, ami mi-

⁸ SZEKFŰ Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1935⁴ (az 1934-es, harmadik kiadás változatlan lenyomata – az idézetek oldalszámait a főszövegben hivatkozom).

⁹ A '30-as évek Bethlen-kritikus fiatal reformjobboldala számára szintén Széchenyi példája a meghatározó. Erről részletesebben írok könyvemben: *Makkai János – Ösztön és politika*, Új Mandátum, Budapest, 2001. Könyvem

att Széchenyi továbbvihető hagyományként a könyv tengelyébe kerül. Először is Szekfű a „legnagyobb magyar” életművében olyan elemeket fedez fel és domborít ki, amelyek alkalmasak lettek volna a liberális korszak anomáliáinak leküzdésére. Röviden szólva itt Széchenyi művelődési, nevelési programjára kell gondolnunk, amelyet ha alkalmaztak volna, a magyar társadalom talán elháríthatta volna a közjogi harcokból származó szétdarabolódást és társadalmi bomlást. Másodsor: az életmű nemcsak visszamenőleg bír értelmező erővel, hanem előrefele is; ahhoz, hogy Magyarország kiléphessen a liberális korszak anomáliáiból (értve ez alatt például az évszázados pártoskodást), ismét csak Széchenyi – nevezzük így, ezt nem Szekfű írja – *harmadikutas* programja ad garanciát.

Természetesen minden utólagos értelmezés önkényes és leegyszerűsítő. Széchenyi életművéből Szekfű például azt olvassa ki, hogy „ő nem a viszonyokat, nem az alkotmányt, a politikai és gazdasági berendezkedést óhajtá megváltoztatni, tehát nem az objektív, külsőleges, kézzel tapintható magyar világot, hanem a lelkieket, a magyarság egész belső, szubjektív világát” (25). Ennek igazolására az életműből azokat a részeket emeli ki, amelyek a „magyar parlagon” – lelkileg független, erényes emberek általi – megváltoztatására irányulnak (29).¹⁰ A magyar parlagon voltaképp egy jelkép, vagy ha tetszik: egy a politikai szférán *túlmutató* terület, ami azért fontos, mert itt sűrűsödnek azok a problémák, amelyeket a (párt)politika önmagában nem tud megoldani. Emlékezzünk Eötvös József szavaira, melyek szerint ne gondoljuk, hogy Magyarország évszázados alkotmányos problémái a pártokra testálhatók. Itt a pártok egymáshoz való viszonya csak *következménye* valaminek, s először az okot kell feltárni, majd pedig megszüntetni. Szekfű szerint Széchenyi *nem* azért és *nem úgy* akarja felszámolni a magyar parlagon, amiért és ahogy a modern Nyugat-Európa. A külföld példája – Szekfű interpretációjában – egyenesen *mellékes* Széchenyi számára (19). A magyar parlagon felszámolása voltaképpen egy „alternatív”, nem annyira intézményes, mint inkább nevelési-művelődési program. Ami csak annyiban más alapozású program, mint Eötvösé, hogy míg Eötvös a Nyugat-Európában már részben honos intézmények adaptálásától, valamint az itthoni politikai, viselkedési kultúra javulásától *együttesen* várja a javulást, addig Széchenyi az intézményes adaptációt kevésbé tartja lényegesnek, vagy legalábbis nem nagyon ír róluk.

Szekfű egyébként könyvében éppen azért marasztalja el a három liberális nemzedéket, mert ahelyett, hogy építettek volna Széchenyinek a kettéosztottság hagyományát meghaladni akaró művelődési és erkölcsi programjára, 1867 után inkább még erősítették is a közjogi ellentéteket, aminek következtében nem tudták kivezetni a magyarságot „a közjogi szakadás egyiptomi fogságából” (238).

Kényes és kérdéses azonban, hogy Szekfű szembe kívánja állítani Széchenyinek az objektív és szubjektív feltételek megváltoztatására irányuló politikáját. Azt például, hogy Széchenyit nem érdekelt volna az alkotmány és tágabban az intézményes fejlődés, épp maga cáfolja

főszereplője, a Gömbös-párti Makkai János 1941-ben nyolcrészes cikksorozatot írt Széchenyiről, amelynek fő mondanivalója, hogy Széchenyinek az „életpéldája” fontosabb, mint tantételei. Azért tartja nagyra Széchenyi életét, mert olyan reformer volt, aki nem a külföldi minta utánzását tartotta meghatározónak, hanem a saját, belső fejlődési kezdeményezését. Lásd erről: 68–74.

¹⁰ A magyar parlagon évszázadok óta négy bűne van: a hiúság, a szalmatűz, a közretség és az irigység. SZEKFŰ: *Három nemzedék...*, 21–23. És – idézi Széchenyit – „Mi magyarok rengünk hosszú évszázadok óta egy magában irigykedő, agyarkodó, már-már pusztulásra ítélt méhraj” (*Uo.*, 27).

A Kelet népében, amikor arról ír, hogy minden népnek van valamilyen alapvető tulajdonsága. Számos országgal ellentétben a magyaroknak nem a kereskedés, nem a vallás és nem a tudomány, hanem az „alkotmányos szabadság, felemelkedett nemzetiség” a meghatározó tulajdonsága; „ez azon kútfő, melyből mindennek folyni kell”.¹¹ Ha pedig ez így van, akkor az alkotmányért való küzdelem is az alaptulajdonságok közé tartozik. Más kérdés, hogy Széchenyi épp ezen változtatna, mert ezt a karaktervonást nem szeretné öröknek tartani. A parlamentiasságból az Erénybe (ő írja nagybetűvel) való átfordulás programja tehát egyszerre társadalmi és politikai program. Társadalmi értelemben a hiúság, a restség, a szalmaláng és az irigység (mint improduktív nemzeti tulajdonságok) felszámolásáról van szó; politikai értelemben pedig a közjogi kettéosztottság megszüntetéséről. Szeffű idézi Széchenyit, aki szerint a „magyar faj” „végzetes kettészakadása” abból fakad, hogy a Magyarország helyzetét *jog szerint* nézők (akik úgy látják, Magyarország társország), és a helyzetet *ténylegesen* nézők (akik úgy látják, Magyarország provincia), nincs átjárás, s a két tábor ösidők óta vívja egymással reménytelen küzdelmét (37). Ez a felfogás közel áll Eötvöséhez, aki szintén keresi a különbségek áthidalásának módját, és igen távol Joó Tiborétól, aki szerint Magyarországon éppen a reformkorig valósult meg egyfajta történelmi egység az itt lakó népek között, s ennek a nyugati típusú nacionalizmusra való áttérés vet véget. Mindenesetre Széchenyi a „férfiúi kölcsönös méltánylat” programját ajánlja (39), s ez a fajta egység-gondolat zsinórmérték Szeffű számára is.

Merthogy a 19. század három liberális nemzedéke semmilyen társadalmi és politikai egységet nem volt képes megteremtteni, mi több: a dualista rendszer végére a politikai-közjogi szakadás nagyobb volt, mint bármikor előtte, s a társadalmi egység is végletesen megbomlott. Az 1840-es évekbeli első liberális nemzedék például Szeffű szerint nem is liberális, hanem *szélsőségesen radikális*, ám nem európai, hanem „speciálisan magyar” értelemben. Ez a magyar specialitás a szennvedélyek politikába való átvitelét és a lelkeken való „despotikus uralkodást” jelenti (137). Ez a „szennvedélypolitika” pedig azért taszító Szeffű számára, mert benne az „ős-magyar természet gyengéit”, illetve e gyengeségek feltámadását látja. Széchenyi ebből a szempontból is etalon, hiszen az *ész* politikusa az érzelmek és a szennvedélyek ellenében (138).¹²

Szeffű a kiegyezést megkötő második liberális nemzedék fő hibáját – többek között – abban látja, hogy az észre alapozott Széchenyi-féle műveltségi és erkölcsi programot nem tudta életbe léptetni. Külön is kiemeli a *külpolitikai* nevelést; ahelyett, hogy a magyar közönség kapott volna egy „sorvezetőt”, hogyan kell viszonyulnia a Monarchiával kapcsolatos kérdésekhez, megmaradt a szennvedélyekre hagyatkozó külpolitikai szemlélet (239). Nem mintha a belpolitikában változás történt volna, noha az 1867 utáni liberalizmus a pártpolitikában mindig eredményes. Csakhogy ennek ára van: „a liberális gondolat minél inkább elterjed és minél szélesebb rétegekbe iktatódik, annál inkább vesz színeiből, annál primitívebb, földhözragadtabb konstrukció lesz, amely lelkeket többé fel nem emel” (261). Itt tehát – ugyancsak a Széchenyi-féle norma szerint – az kéretik számon, hogy a liberalizmus *politikai* programja nem

¹¹ SZÉCHENYI ISTVÁN: *A Kelet népe*, Pozsony, é. n. [1841], 10.

¹² Széchenyi például *A Kelet népében* különbséget tesz „felhevült vér” és „hidegvér” között. Kossuthról azt írja: „a szívhez szól, ahelyett, hogy az észhez szólna” (*Uo.*, 45). Pár oldallal később Kossuthot „francia modorúnak” nevezi, míg Angliát épp azért tartja példaképnek, mert az értelem kormányozza (*Uo.*, 51 és 54).

kapcsolódott össze *társadalmi* programmal. Ebből adódóan pedig a társadalom integráltsága nem nőtt, hanem ugyanolyan maradt, mint korábban, más körülmények között.

Mindezzel a felfogással ellentétben az uralkodó politikai elit sokszor túlértékelt saját teljesítményét, odáig menve, hogy a mintának számító fejlettebb külföldet számos tekintetben már elértük, sőt túl is haladtuk (306). Miközben Szekfű szerint semmit nem javult a helyzet a széttagoltság megoldásában (318) vagy a társadalmi kohézió kiépítésében (300).

De persze ez az ideológiai konstrukció is összeomlik a harmincas évek közepén. Mert hiszen a *Három nemzedék és ami utána következik* című munkájában Szekfű már a „neobarokk” társadalom kritikáját adva – a német orientáció árnyékában – azt állapíthatja meg, hogy a szerves fejlődésről, a „nemzeti hagyományteremtésről” és a Széchenyi-féle erkölcsi-nevelési program megvalósításáról alkotott elképzelései kudarcot vallottak. A kudarc oka, hogy 1920 után nem volt katarzis, „mely nélkül a reánk váró nehéz feladatok nemcsak, hogy meg nem oldhatók, de egész kiterjedtségükben fel sem ismerhetők” (396).

Babits Mihály: A magyar jellemről (1939)

Babits tanulmánya a Szekfű Gyula által szerkesztett *Mi a magyar?* című tanulmánykötetben jelent meg (Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1939),¹³ egy olyan időszakban, amikor Magyarország Szekfű által leírt neobarokk fejlődésen túllépve, a német szövetségi rendszerbe sodródva már az 1919 utáni rendszerváltás első bő évtizedében kiépített konzervatív pozíciókat sem tudta tartani. Ekkor már a zsidótörvények időszakában vagyunk, néhány évvel később pedig Szekfű megírja híres, *Valahol utat vesztettünk* című cikksorozatát. A szellemi és a politikai elit tagjai egyre többször fogalmaznak meg a hivatalos vezetéssel szembenálló véleményeket, illetve keresnek választ olyan kérdésekre, mint hogy például „mi a magyar”.

Babits Mihály látszólag távol van a politikától. Utaltam rá a bevezetőben, hogy irodalmi munkásságán kívül alig ismerjük politikai tárgyú írásait vagy fordításait.¹⁴ Kérdése nemcsak a maga korában aktuális, de ma is az: szeretné megérteni, miben és miért összetéveszthetetlen a magyar más nemzetek tagjaihoz képest. De – ahogy korábban annyian mások is – ezt csak történeti elemzések útján tudja elérni. Babitsnak nincs határozott képe arról, milyennek *kellene* lennie a magyarnak, őt nem az érdekli, hogy a történelmi tényanyagot valamilyen ideális szempont alapján minősítse, hanem az, hogy ezt a történelmi anyagot megismerje és megértse (514). A „menet közbeni megismerés” módszerét alkalmazva, lassú és türelmes útra kíván indulni, semmiféle előfeltevése nincs (már csak ennyiben sem felel meg a tudós kritériumának), viszont abban hisz, hogy „a lényegét megfogjuk majd útközben” (526). Abból indul ki, hogy a magyar történelem „viszontagságok” és „valószínűtlenségek” sorozata (532), és ezek alakították ki a magyar – általa politikusnak nevezett – karakterét. A magyar „politikus nemzet” – írja –, de nem olyan értelemben, hogy *cselekvő* volna. Ellenkezőleg: történelmi adottságai arra tanították, hogy őrizkedjék a cselekvéstől, és inkább szemlélődjön (536). Már

¹³ Dolgozatomban az alábbi, újabb kiadását hivatkozom: BABITS Mihály: *A magyar jellemről* = Uó.: *Tanulmányok, esszék*, szerk. Jankovics József, jegyz. Jankovics József – Nyerges Judit, Kortárs, Budapest, 2005.

¹⁴ Ritka példa BABITS Mihály: *Az örök béke* [fordítás], Új Magyarország Részvénytársaság, Budapest, 1918.

most utalok rá: Bibó István épp azokban a nemzetekben (mint például Anglia vagy Franciaország) lát majd példát Magyarország számára, amelyek mozgékonyak és változóképesek. Babits ellenben a „nem cselekvést” nem valamiféle eleve elrendelt mozdulatlanságnak, hanem jól felfogott passzivitásnak tekinti: a szemlélődő attitűd abból indul ki, hogy alaposan mérlegelni kell, mikor szabad és mikor nem érdemes cselekedni. Másként fogalmazva e mögött az attitűd mögött történelmi belátás áll, mégpedig az, hogy a cselekvéssel a magyarság nemhogy javíthat, hanem inkább ronthat a helyzetén. Egyetlen önvédelme: óvatossága (537).

Jól tudja persze Babits is, hogy „ha van keleties vonás a magyarban, ez a lusta, szemlélődő természet az” (537), de számára ez mégsem negatív tulajdonság, s ezzel (mint majd látni fogjuk) inkább Joó Tibor felfogásához, mintsem Eötvöshöz, Szekfűhöz vagy épp Bibóhoz áll közel. Voltaképp azt állapítja meg, hogy mélyen a történelemben figyelhető meg egy alapkülönbség a magyar és a minket körülvevő népek között: míg a magyarra ez a keleties nem cselekvés és szemlélődés a jellemző, addig a körülöttünk lévő népek fürgék, cselekvőek, sőt – érdekes kifejezés – *tülekvőek* (537). Ha ezt a fogalmazást átfordítjuk némileg politikusabb vagy történetibb kategóriákra, akkor itt azt rögzíthetjük, hogy Babits a történelmi versenyképesség kritériumairól beszél. Nyilvánvaló, azoknak a népeknek van esélyük felemelkedni és a más országokkal való versenyben előbbre jutni, amelyek cselekvőek, s ez által – kereskedelmi és politikai értelemben is – érvényesülnek. Ezzel szemben Babits úgy ítéli meg, hogy a magyar nem csak hogy nem tud, de nem is *akar* érvényesülni (539). Viszont mindezzel a szerző nem temetni akarja a magyar jellemet, annál is inkább, mert a történelem során kialakuló lomhaságot, kényelmességet és nehézkességet valójában a sokat látottságból következő reális megfontolásnak minősíti, s azt mondja: a magyar „csak szeretettel mosolyog a világon, azokon, akik törik magukat” (538).

Ugyanakkor azzal sem elégszik meg, hogy a nem cselekvést és a lomhaságot önmagában dicsőítse. Inkább valamiféle „egyensúlyelmélet” nevében azt írja, hogy a cselekvő és a tülekvő nemzetek okozta állandó változások közepette a magyar *az állandóságot* „posztulálja”. Mire gondol itt Babits? Elsősorban az ország állagára: „Más országok növelhetik vagy elveszthetik birtokaikat. Magyarország olyan, mint egy idegen test, melyet sem vagdálni, sem toldani nem lehet” (541).

De roppant érdekes az is, amit Babits a jog szerepéről mond. Ahogy a magyar virtusnak nincs szüksége tényleges érvényesülésre (kielégíti az, hogy ha akarna, *tudna* érvényesülni), ugyanez a helyzet a jogokkal is. A jogi helyzet, jogaink tudata valóságosabb, mint a tényleges helyzet. Akármilyen volt is a valóság, „a jogi állandóság védelme” egy alapvető magyar történelmi hivatás maradt (542). Ebből fakad, hogy „a magyart csak saját jogai és szabadsága érdeklik, és semmi más idegen »elvek«” (543). De itt Babits a korában nagyon népszerű ösztönfogalmat is behozza: a jog állandósága mögött valójában az áll, hogy a magyarnak „a változásban is állandóságot kereső ösztöne nem rokonszenvezik az értékek átértékelésével... A jog marad, és az igazság mindig egy” (542).

Mindezekon túlmenően a szabadság és a cselekvés értelmezése is fontos kérdés a magyar történelemben. Babits itt is komoly különbséget lát a magyarság és más népek között. Míg másoknál a cselekvés „egy állandó, kifelé irányuló harcok erő” (548), addig Magyarországon a szabadság védekezés „az őс nemzeti nyugalom, nemzeti kényelem, flegmatikus nemzeti méltóság valamely megháborítása, megsértése ellen” (547).

Miközben Babits „ős nemzeti nyugalomról” értekezik, azt hinnénk, hogy itt egy olyan országról beszél, amelyben csak kollektív viszonyok léteznek, amelyből hiányoznak az egyének. Ennek azonban Babits épp az ellenkezőjét mondja: „A magyar hagyományosan és a köztudat szerint is a szabadság népe. Magatartása javíthatatlanul individualista” (551). Ez egy olyan pontja a dolgozatnak, amely akár választ is adhat Eötvösnek arra a felvetésére – vagy inkább igényére –, amely a széthúzás helyett az *egységet* tartaná megoldásnak az 1840-es évek második felének Magyarországon. Ugyanígy magyarázat lehet Bibónak arra a rövidesen bemutatandó felvetésére, hogy a magyarok miért *nem* tudnak olyan nagy közösségi vállalkozásokba kezdeni, mint az angolok vagy a franciák. A válasz feltehetőleg a magyar és más népek közösség-fogalmának különbségében keresendő. Joó Tibor nézeteihez nagymértékben hasonlóan Babits is úgy véli, hogy a magyarhoz hasonló „nem cselekvő” népek létfeltételei különböznek azokétól, amelyek életüket állandó külső és belső küzdelemben töltik. Ott fontos a *kollektív fegyelem*, itt viszont elsődleges a nyugalom és a szabadság – mindenekelőtt az egyéni élet szabadsága, amelyből egyéni alkotások jönnek létre.¹⁵ Itt is van fegyelem, de az azonos a magyar „flegmával” (551).

Természetesen az Babits sem állítja, hogy a cselekvés utáni vágy és a szemlélődés (alkotás) vágya olykor ne kerülnének konfliktusba egymással. Olyannyira, hogy a magyarokban „lelkiismeretfurdalásig menő s szenvedélyes kitörésekre vezető vágy ég” a cselekvés iránt. Viszont életformájának szemlélődő jellege és egész „lelki szerkezete” az alkotásra predesztinálja (552). S hogy mennyire erőteljesen előjön olykor a „szendélyes kitörésekre vezető vágy”, arra nagyon jó példát szolgáltat a Kossuth–Széchenyi-vita. Ahogy fentebb idéztem, ebben a vitában Széchenyi végig azzal kritizálja Kossuthot, hogy nem a hidegvér, az ész, hanem a szenvedélyek nevében cselekszik.

Végezetül Babits még az országok méretét is bevonja írásába, azt állítván, hogy saját korában „a cselekvést mindinkább a nagy népek monopolizálják”. Ebből a megközelítésből még inkább igazolva látja, ha a magyar nép „ragaszkodik ősi, nemes és termékeny lomhaságához” (553). Ezzel persze – aktuálpolitikai értelemben – azt akarja mondani: bármit is tesznek körülöttünk a nagy nemzetek (például a diktatúra bevezetésével), nekünk nem szabad őket követnünk. „Körülöttünk az újítások jelszavai zúgnak, s cselekedni valóban muszáj, amíg élünk, változtatásokra folyton szükség van. De számunkra ez csak muszáj és eszköz, nem pedig öröm és cél” (553). Végző konklúziója ezért az, hogy a magyarságnak „nem átváltozásra, magunkból való kikelésre” van szüksége, hanem a „magunkhoz való visszatérésre” (554).

Joó Tibor: A magyar nacionalizmus (1940)

Egy másik munka, a hazai tudományos berkekben is alig ismert Joó Tibor könyve viszont egészen más kontextusban, már a II. világháború idején jelent meg. *A magyar nacionalizmus* című könyv (Athenaeum, Budapest, 1940) azonban nem olyan természetű, mint amelyet a

¹⁵ Babits a nem cselekvéssel egyenrangúnak tartja a látás képességét. Ebből sarjad a magyar történelem egész művészi és kulturális kánonja. „S az az erő, amit más népeknél levezet és elhasznál a cselekvés, nálunk a belső szemlélet gazdagságává alakul át, a lélek titkos gazdagságává.” (BABITS: *A magyar jellemről*, 551.)

korszak egy jobboldali szerzőjétől várnánk. Nem irredenta, nincsenek aktuálpolitikai felhangjai. Ha a szövegszerűségben a Nyugat–Kelet közötti törésvonal értelmezése is a fő cél, a könyvnek ebben az esetben is van egy másfajta üzenete is. Ahogy később a történész Szűcs Jenőnél az az üzenet, hogy a hatalmas történelmi különbségek ellenére is demokratizálódhat Magyarország, Joónál az: a világháborúba torkolló nemzetállami önzés kora után az európai kibontakozásban talán hasznos lehet a magyar történelem népek integrálására irányuló, a nemzetfogalom és a kozmopolitizmus egységét hirdető tapasztalata.¹⁶

Joó esetében tehát korántsem szokványos nacionalizmus-felfogásról van szó, hanem kozmopolitizmus és nacionalizmus valamiféle együtteséről, új egységről (11). Az egész Európát, sőt az egész emberiséget egyesítő államszervezet, amelyről Joó mint utópisztikus vágyról beszél, akár egy magyar „szabadalom” felújított változatának is tekinthető. A szerző a magyar történelem szerinte sikeres modelljét ajánlja olvasói figyelmébe. Ez a modell a középkort tartja univerzalizmus, míg az újkort partikuláris jellegűnek (20). A középkori univerzalizmus lényege, hogy hiányzik belőle – szemben az újkorral – a népek, nemzetek közötti elkülönítés és szembeállítás mozzanata: „a középkori nacionalizmusból az újkori döntő mozzanata hiányzott, az a tudatos és tervszerű törekvés, hogy a nemzet kulturálisan és politikailag egyaránt minél szorosabban önmagába legyen zárva, mereven elkülönítve és szembeállítva más nemzetekkel” (20).

Ezt az univerzalizmust Magyarországon a vallás biztosítja, amelynek egyetemessége alól a nyugati társadalom állampolgárai nagyon korán kezdik felszabadítani magukat. Joó érvelésében azonban a vallási univerzalizmus épp a nemzetek közötti nyitottság és egyenrangúság megőrzésének eszköze. Ezért is tartja a szerző fordulópontnak azt az időszakot az európai történelemben, amikor a középkor végén ezekkel az univerzális közösségekkel szemben dezintegrációs rendi törekvések lépnek fel (23). Joó Tibor szerint Magyarország egy nomád előletről jön, és ez a korai középkortól másfajta identitást biztosít számára, mint a sztenderd nyugati mintában. Már Árpád népe kapcsán beszél „lovás” magyar és a „gyalogos” nyugati kultúra különbségéről (63). Szerinte ez a különbség az államalapítás után is megmarad, s a birodalmi keret éppen abban segít, hogy a nomád egyenlőség hagyományait őrző magyarság közvetíthessen a területén élő különféle népcsoportok között (65). Az *Intelmek* Szent István-i kinyilatkoztatását is a hasonló korban születő nyugat-európai szövegekkel ellentétesnek érzi, mert míg azok tónusa „nemzeti”, addig az *Intelmek* mondanivalója „nemzetek fölötti” (92). Fő érve, hogy az *Intelmek* idején keletkező nyugat-európai törvénykönyvekben nem szerepelnek olyan kitételek, hogy „az egynyelvű ország törekeny és gyenge” (95). Ez pedig – véli a szerző – arra mutat, hogy a sokféleség integrálása az államalapító magyarok hagyománya, s ez „nem abba a típusba tartozik, mint a nyugati nemzeteké, s nemzetfogalma is alapjában eltér azokétól” (97).

A „magyar másság” később újabb elméleti tanokkal bővül. Ilyen például a Szentkorona-tan, amely „sokkal több egyszerű közjogi elméletnél, sokkal több a hasonló nyugat-európai jelenségeknél is”; a Szentkorona-tan „mélységes irracionális szorongás [...] a nomádok

¹⁶ Joó könyvéről Láncai András rövid méltatása így kezdődik: „Kincsek fölött élünk tudatlanul”. A szöveg a *Kommentár* című folyóirat 2011/1. számában jelent meg, az *50 könyv a nagy reakciós könyvespolcra* című összeállítás keretében (35–37). Lásd még a 6. jegyzetben említett szakirodalmat.

rettenete az árván maradáستól, a széthullástól és a pusztulástól” (103). Végül is a középkortól kezdődően a 19. századig az ország nem adja fel birodalmi identitását, nem veszi tudomásul a területén élő népek közötti különbségeket, és velük kapcsolatban egyforma kormányzati módszereket alkalmaz (110).

További részletezés helyett elégedjünk meg annyival: Joó a „magyar állandóságot” és „folytonosságot” védi, és úgy ítéli meg, hogy ehhez a középkori univerzalizmushoz képest minden eltávolodás – s ennek legmarkánsabb formájaként a nemzetállam – *bomlástermék*. Azal együtt is, hogy a nemzetállami gondolat felbukkanása idején „friss történelmi képződmény”, rengeteg vonzerővel és nem utolsósorban új közösségformáló hatalommal (27).

Számára azért jelent veszélyt a nemzetállamok keletkezése, mert azok (éppen a felvilágosodás és a nacionalizmus szövetsége miatt) a birodalmakat támadják. A „nemzeti egyéniségek” (értsd: a felvilágosodás nyomában keletkező nemzetállamok) a középkori elveken nyugvó és területükön különféle népcsoportokat kibékítő birodalmakat kiáltják ki fő ellenfelüknek. A birodalomellenes irodalmi hullám fő alakjaként Joó Herdert idézi, aki szerint nincs természetlenebb, mint az olyan állam, amelyben népek és nemzetek sokasága él együtt (136).¹⁷

A fő félelem- és konfliktusforrás tehát, hogy a nacionalizmus kirekesztő, míg a középkorban létrejövő magyar állam hosszú ideje tartó hagyománya befogadó. Ebben a tradícióban a magyar: „etnikum feletti nemzet” (167), s csak babona a magyar nemzeten belüli nemzeti széthúzás. Ellenkezőleg: a széthúzás akkor kezdődik, amikor a nyugatias nacionalizmus adaptálása szétrobbantja a hagyományos magyar nemzetet (181). Az 1848-as Magyarország vesztét is éppen ez, a „nacionalista imperializmus” okozza (238).

Joó könyvéből ugyanakkor nem teljesen világos, miben látja ő a magyar társadalmi fejlődés fő mozgató tényezőjét. Az nyilvánvaló, hogy rendszerében a társadalmi vagy az individuális momentumoknak nincs szerepük. De ha nem a társadalom, akkor micsoda? A könyv utolsó fejezete a *szellemet* jelöli meg vezető fejlődési mozgatórugónak: „a nemzet eszméje fölülről ered, a tiszta szellem birodalmából; kevesek, gyakran egyetlen egyén szellemében ébred öntudatra, s onnan száll alá és terjed szét a közösség körében s emeli azt nemzetté” (278). Mindezt ugyancsak az ősi nomád hagyomány továbbélésének tekintti, mint ahogy ebből vezeti le „a cselekvés fölütti értékek tiszteletét” is (306).¹⁸ Joó Tibor egész rendszere tehát két tétel bizonyítására épül. 1) A középkorias magyar elrendeződés „másként volt európai, mint a többi nemzetek, minthogy szellemének első alaprétege szükségszerűen más volt, mint a többieké” (316). 2) A 19. század elején a magyar közvélemény elfeledkezik erről a sajátos magyar európaiság-hagyományról, és nyugati irányba fordul, holott a magyarság ősi nemzetfogalmából „teljesen hiányoznak a modern nyugati nacionalizmus veszélycsirái” (338).

Joó arról igyekszik meggyőzni olvasóit, hogy létezik olyan Európa-felfogás is, amelyben a *nyugati* típusú európaiságnak vannak alternatívái is. Ilyen a magyar európaiság, amelynek

¹⁷ Bibó István a kiegészítés egyik szákcútcájának éppen azt tartja, hogy a monarchiák ott működnek, ahol nemzeti „egyneműség” van, Magyarországon pedig ez a feltétel nem állt fenn. Lásd BIBÓ István: *Eltorzult magyar alkat, szákcútcás magyar történelem* = Uő.: *Válogatott tanulmányok, 1945–1949*, II., szerk. Huszár Tibor, Magvető, Budapest, 1986, 588.

¹⁸ A nem cselekvés magyar hagyományáról elég hasonlóan nyilatkozik Babits Mihály is.

legerősebb hagyománya antinacionalista jellege: „az igazi nacionalizmus [...] sohasem válhat önzővé, sohasem kerülhet szembe az egyetemes emberiség céljaival” (288).

Konklúzió

A fentiek talán bizonyították: mindhárom szerzőnk igyekszik nagyon komplex válaszokat adni Magyarország és Európa problematikájára. Az is közös bennük, hogy egyikük sem osztzik valamifajta pesszimista magyarságképben. Ha zárásképpen egy-egy gondolatot akarnék kiemelni tőlük, akkor a következőket mondanám. Szekfű írásában az a legérdekesebb, hogy bár – Széchenyi kapcsán – megállapítja a magyarság ősrégi és mély kettéosztottságát, mégsem tekinti ezt végzetesnek. Babits hosszasan elemzi a magyarság passzivitását és lomhaságát, de írásának végén egész gondolatmenetét pozitívba fordítja, és a magyar társadalom összességében pozitív mentalitását emeli ki. Joó Tibor pedig még náluk is tovább megy, amikor egyenesen arról ír, hogy a magyar fejlődésben a középkori univerzalizmus felől zajlik a folyamat a modern széttagolódás felé. Ő a nyugati típusú nemzetállami fejlődést egyértelműen bomlásterméknek tekinti, s vele szemben – mint régi magyar hagyományt – a sajátos magyar univerzalizmust állítja ellentételként. Ezek igazán érdekes és figyelemre méltó észrevételek.

Mindebből – s ezzel visszatérek a politikai fejlődés kategóriájára – az a belátás adódik, hogy a magyar történelem nemcsak „hanyatlási projektként”, hanem „normális” fejlődésfolyamatként is interpretálható. Ezt a hazai közegben nem könnyű megemlékezni, de szerzőink arra figyelmeztetnek minket, hogy létezik valami, ami a magyar politikatörténet fontos – és *pozitív* – hagyománya.

Ezzel pedig már annál a kérdésnél vagyunk, amit tanulmányomban többször meglebegtettem, hogy tudniillik a mai magyar jobboldal is merít azokból a témákból és abból a szemléletből, amelyet szerzőink képviselnek. Felvetésemet leginkább a mai magyar külpolitika kapcsán látom igazoltnak: a Joó Tibor művében kifejtett felfogás (miszerint a magyar nemcsak mintakövető, hanem mintaformaló is) napi szinten jelenik meg – kellő konfliktust és feszültséget is hozva hazánk és az Európai Unió kapcsolatába.

Természetesen ismét hangsúlyozom, hogy ezek impressziók. Nem állítom azt, hogy a magyar külpolitika formálói Joó kottájából játszanak, s azt sem, hogy a magyar társadalompolitikában Babits szövege az irányadó. Azt azonban lehetetlen nem észrevenni, hogy a mai magyar kormány szemléletében jóval közelebb áll a régi magyar eszmetörténeti hagyományhoz, mint például az 1998–2002 közötti első Orbán-kormány.

Szerzőink erre is felhívják tehát figyelmünket, azon túl, hogy a magyar politikai fejlődés alternatív, nem feltétlen negatív olvasatát adják.